

ОИЛАВИЙ ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАР ФАРЗАНДЛАР ХАРАКТЕР АКЦЕНТУАЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНИШИ ОМИЛИ ЭКАНЛИГИ

Кулдашева Камола Ахмадалиевна

Кукон Давлат Педагогика институти

Психология 1-курс талабаси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада ўсмир шахси характер хусусиятларини шаклланишида оилавий шахслараро муносабатларнинг таъсири, уларни ижтимоийлашувидаги дезадаптацияга олиб келишнинг омиллари, шунингдек, психопрофилактик ва психокоррекцион имкониятларининг айрим жиҳатлари ёритилган.

Калит сўз: ўсмир, характер хусусиятлар, дезадаптация, микромуҳит, гормонал етилиш, стереотип, эмансипация реакцияси, персонификация, гиперпротекция, агрессив ҳолат.

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается влияние семейных межличностных отношений на формирование черт характера подростка, факторы, приводящие к дезадаптации в их социализации, а также некоторые аспекты психопрофилактических и психокоррекционных возможностей.

Ключевые слова: подросток, черты характера, дезадаптация, микроокружение, гормональное созревание, стереотип, реакция эмансипации, персонификация, гиперпротекция, агрессивное состояние.

ABSTRACT

This article notes the influence of family interpersonal relations on the formation of adolescent character traits, factors leading to maladaptation in their socialization, as well as some aspects of psycho-prophylactic and psycho-corrective possibilities.

Key words: adolescence, cherty character, disadaptation, microenvironment, hormonal maturation, stereotype, reaction emancipation, personification, hyperprotection, aggressive state.

Шахс характерининг шаклланишига кучли таъсир этувчи бевосита муҳит бу микромуҳитдир. Аввало, бу ўсмирнинг қобилиятларини ривожлантирувчи, характерини шакллантирувчи жамоа, унинг ота-онаси, қариндошлари, тенгдошлари, мактабгача муассасаса тарбиячилари, педагоглар ва бошқалардир. Келтирилган микромуҳит инсонга икки ёқлама таъсир кўрсатади:

- жамият томонидан ташкил этилган стереотиплар яъни, анъаналар, қоидалар, меъёр ва кундалик ҳаётдаги одатий шароитлар орқали;

- шунингдек, яқин муҳитнинг ўзига хос бўлган хусусиятлари натижасида.

Ўсмирларда характер хусусиятларининг шаклланишига энг муҳим омил сифатида оила таъсир этади.

Дарҳақиқат, келажагимиз пойдевори бўлган ёшларнинг таълим-тарбияси, аввало, оилада шаклланади. Шахсга хос бўлган характер хислатлари, шунингдек, миллатимизга хос бўлган этник хусусиятларимиздан, катталарни эъзозлаш, кичикларни иззат қилиш, Ватанни севиш ва бурч каби хислатларимиз камол топади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ўсмирларда характер хусусиятларининг шаклланишига таъсир этувчи бир қатор компонентлари оилада шаклланиб бориши билан биргаликда, носоғлом бўлган оила шароитида тарбия топаётган фарзандлар хулқ-атворида ўзига хос бўлган салбий индивидуал психологик хусусиятларнинг шаклланишига сабаб бўлмоқдадир.

Бир гуруҳ психологларнинг аниқлашича, характернинг янги сифатларини юзага келиши ва уларнинг мустақамланиши реал вазиятни тақозо этади. Шунинг учун ҳам хатти-ҳаракат одатни, одат эса характерни ва характер тақдирни яратади, деган фикр мавжуд [1]. Характер қандайдир турғун ва ўзгармас хусусият эмас. Жумладан, ўсмирлик ёшида характернинг хусусиятлари одатда «жиддийлашиш», «бошқача бўлиб қолиш» тарзида кўринадики, бу ҳол ижтимоий омиллардан яъни, атрофдагиларга нисбатан муносабатнинг мураккаблашуви, гормонал етилиш натижасида намоён бўла бошлайди. Шахс характердаги ўзгаришларни етарлича ҳисобга олмаслик зиддиятли ва низоли муносабатларни вужудга келтиради. Айни шу даврда ўсмир характерида акцентуация хусусиятлари, жумладан, эмансипация реакцияси (катталар қармоғидан «озод» бўлишлик), тенгқурлари билан гуруҳлашиш реакцияси, иштиёқ реакция (хобби реакция)си кабилар устиворлик қилади.

Айнан ўсмирлар ўртасида содир этилаётган девиант (хулқи оғишган) хулқ-атвор кўринишлари жумладан, жиноятчилик, гиёҳвандлик, агрессивлик, суицид каби турли жамиятимиз учун ёт бўлган иллатлар оилада шахслараро муносабатларнинг тўғри ташкил этилмаганлигидан келиб чиқмоқда. Бунда, ота-оналар фарзандлари тарбиясига бефарқ, лоқайд муносабатда бўлиши, оилада соғлом турмуш тарзини тўғри йўлга қўйилмаганлиги, ота-оналарни фарзандларининг ёшига хос бўлган психологиясини, уларга хос бўлган шахслараро муносабатлар тўғрисидаги билимларини етишмаслиги туфайли жамиятимиз учун зид бўлган хатти-ҳаракатларнинг юзага келаётганлиги, натижада, илмий асосланган ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабатларнинг психологик жиҳатларини очиб беришлигини тақозо этади.

Тўғри, ҳозирги глобаллашув ва интеграциялашув жараёнларининг кучайиши муносабати билан оиланинг этнопсихологик хусусиятларидаги миллий барқарорлик сусайиб, замонавийлашиш тенденцияси яққол кўзга ташланмоқда. Бу фикрга В.В. Бойко ҳам қўшилиб, ўсмирларда характер

шаклланишига таъсир этувчи замонавий оилаларнинг ўзига хос хусусиятларини қуйидагича ажратиб кўрсатади [1]:

-Биринчидан, оиланинг кам ўсмирлик ва нуклеарлигидир;

Замонавий оила кўп ўсмирли ва кўп авлодли оиладан фарқли равишда ўсмир характерининг шаклланишида ўзига хос ижтимоий-психологик муҳитни ташкил этади. Бу ерда шахслараро муносабатларнинг қисқа занжири устунлик қилади, оила аъзоларининг ўзаро бир – бирига таъсир этиш воситалари чегараланган, шунингдек, тақлид қилиш учун намуна ва вазиятлар ҳам кам шаклланганлиги билан фарқланади.

- Иккинчидан, оиладаги ўта боғлиқ ва бир хилдаги муносабатлар оқибатида ўсмирларнинг ота-она хулқи намуналарини мустаҳкам эгаллашлари эҳтимоллигини оширади. Ота-оналар хулқ-атворидан танлаб олиш чегараланган бўлганлиги сабаб, ўсмир ижтимоий-типик хусусиятларни эгаллаши, қайсики, ўзида ҳам микромуҳит, ҳам индивидуал хусусиятларининг акс этиши эҳтимолидан ҳоли эмасдир.

Келтирилган турли илмий маълумотлардан келиб чиқиб таъкидлаш мумкинки, замонавий оиланинг ўзига хос хусусияти ўсиб келаётган шахс учун инсонпарварлик тажрибасининг чекланганлиги билан ифодаланади.

Ёш оилаларимизда ўсмирлар, катта кишилар ва бошқа шахсларга нисбатан коммуникатив толерантлик (бағрикенглик) сифатлари етарлича машқ қилинмаганлиги, маълумот алмашилиш қониқарли эмас, бори ҳам оммавий ахборот воситалари билан алоқа ўрнатиш орқали амалга оширилиши, шунингдек, «биз» тушунчаси ва унга муносабат етарлича ривожланмаганлиги билан ажралиб туради. Кўпгина ҳолатлар оқибати сифатида юқори даражада ўсмирнинг «персонификацияси»³ яъни, оила даврасида ўсмирларнинг ўз «мен» ини кўрсатиши ҳисобланиб, бу ўзининг ҳақлигини таъкидлаш, ўзини ота-оналарга қарама-қарши қўйиш, уларга қарши ҳаракатлар қилиш, уларнинг қадри(обрў)ни инкор этиш, улар бераётган маслаҳатдан тўлиқ фойдаланмаслик

орқали намоён бўлади. Бу эса характер акцентуациясига хос бўлган бегоналашишнинг айрим шакллари юзага келтиради.

Айни вақтда оилада шаклланган бегоналашиш ўсмирларнинг бошқа доираларда яъни, турли гуруҳлар ва соатлаб ахборот воситалари билан банд бўлишига олиб келмоқда. Оилада қондирилмаган шахслараро муносабатлар эҳтиёжини ўсмир, энди норасмий гуруҳлардан қизик ва ноанъанавий машғулотлар билан шуғулланаётганини кузатишимиз мумкин. Бу хусусда, ўсмирлар ва ота – оналар ўртасидаги ўзаро таъсир муносабати жараёнидаги айрим негатив ҳолатларни В.В.Бойко қуйидагича талқин этади [1].

Ўта қатъий муносабатлар циркуляцияси. Бунда, ота – оналарнинг ўта талабчанлиги, ўсмирларда ихтиёрсиз шахснинг нуқсонли хислатларини келтириб чиқаради. Бу ўз навбатида ота – оналарнинг ўсмирга нисбатан муносабатида янада қатъий ҳолатларнинг ҳосил бўлишига олиб келади.

Муносабатларнинг агрессив ҳолати циркуляцияси эса бемехрлик, кўполлик ва ота – оналарнинг кўрслиги ўсмирда агрессивлик реакциясини уйғотади ва ўзаро муносабатлар жараёнида зиддиятларни кучайтиради.

Муносабатларнинг келишувчанлик ҳолати циркуляцияси. Бу ҳолатда ота – оналар комплекси ўсмир комплексини ҳаётга йўналтиради. Масалан, ота – онанинг доимий равишда ўсмирдан норозилиги, уни танқид қилиши, уришиши, ўсмирда айбдорлик хиссини шакллантириб, уни мактабда, мактабдан ташқари жамоаларда ҳимоя реакцияларининг етишмаслигига, мулоқотда ўзини четга тортишини, ўз – ўзини ҳимоя қила олмаслик, бирор таъсирга тезда жавоб қайтара олмасликларини ва ўзларини тезда йўқотиб қўйишга олиб келади. Ўсмирнинг бундай хулқ атори ота – оналари ва атрофдагиларнинг уни бошқаришларига, бошқаларга боғлиқ бўлиб қолишга сабаб бўлади.

Кетма – кет бўлмаган муносабатлар циркуляцияси. Бунда ота – оналарнинг тарбиясидаги эҳтиётсизлиги, лоқайдлиги ва талабчан эмаслиги билан ажралиб туради. Ўсмирга нисбатан қўйилган талаблар ё ўзини оқламаган ёки ўта юмшоқ кўринишда бўлиб, муайян бир ҳаракат учун бир сафар жазоласалар, кейинги

сафар безътиборсиз қолдирадилар. Бундай ҳолатларда ўсмир хулқ – атвор нормаларидан, бурч, маъсулият ҳисси ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил бўлмайди.

Юқорида келтирилган тарбия шаклларига ўхшаш сифатлар ўсмирда куйидаги акцентуация хусусиятларини юзага келтиради [3]:

- гиперпротекция (юқори ҳимоя) – характернинг истероид ва гипертим сифатларини ривожланишига таъсир кўрсатади;

- доминацияловчи гиперпротекция – характернинг астеник хусусиятларини кучайтиради;

- ўсмирнинг эмоционал рад этилиши эпилептоид типини шакллантиради;

- ўта кучли ғоявий маъсулият – психоастеник характерни ривожланишини стимуллаштиради;

- назоратсизлик – ўсмир характерининг ўта ўзгарувчан, беқарор бўлишига сабаб бўлади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, оиладаги турли туман тарбия шакллари тарбияланувчи хусусиятларига мос келиши, яъни ўсмирнинг индивидуаллигидан, ёш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда танланиши мақсадга мувофиқдир. Акс ҳолда, ўсмир характер хусусиятларида номақбул кўринишларни юзага келишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати: (REFERENCES)

1. Бандура А., Уольтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. М.: Апрель Пресс, 1999, с. 512)

- 2.Бойко В.В. Трудные характеры подростков. – Санкт – Петербург.:Издательство «Союз», 2002.

3. Личко Е. Психопатии и акцентуации характеров у подростков. – М.: Медицина, 1983.